

RIKSARKIVET · SOLUM FORLAG

NORGE I 1743

4

Denne boka inneholder unike øyenvitnebeskrivelser om dagliglivet i Norge på midten av 1700-tallet. Et hovedkapittel i bind 4 er amtmann Christian Bendix de Fines opptegetninger om forholdene i Rogaland: Natur, arbeidsliv, helse, mat, klær, språk og mye mer.

Stavanger amt 1743 - en topografisk beskrivelse

I 1743 var Norge fremdeles i union med Danmark. Kong Christian VI var en sterkt religiøs, tungsin- dig og upopulær konge. Han innførte bl.a. tvungen kirkegang på søndager og forbød enhver forlystel- se på denne dagen.

Kanskje det var kongerikets utfordringer som gjorde at kongen og hans rådgivere i april 1743 ba em- betsmenn både i Danmark, Norge, Færøyene og Island svare på 36 omfattende spørsmål om forhol- dene i eget distrikt. Svarene skulle leveres allerede til mikkelsmesse (29. september) samme år.

Dette var en 'spørreundersøkelse' som omfattet det meste: generell topografi (fjorder, øyer, elver, myrer), helsetilstand i befolkningen, naturgrunnlag (mineraler, planter og dyr), næringsliv (landbruk, skogbruk, fiskerier), fornminner, bygdeborger, runeinnskrifter og antikviteter, navneskikker og dialekter og mye mer.

Amtmann Christian Bendix de Fine i Rogaland tok fatt på oppgaven med stor iver. Interessen var så stor at han ba om utsettelse med å levere sin endelige beskrivelse av forholdene i Rogaland. Dette førte til at den grundige utredningen om vårt fylke står i en særstilling blant de innsendte besvarelsene. Her finnes detaljerte opplysninger fra bygd og by, både rene fakta og innsamlet folkelig kunnskap. De Fine hadde tydeligvis stor personlig interesse for prosjektet og reiste sammen med lønnet medhjelper Johann Frimann rundt om i hele fylket og samlet inn informasjon om land og folk.

Beskrivelsen omfatter altså hele Rogaland. Men både Frafjord, Dirdal, Høle, Forsand, Ims, Idse og Lysefjorden er med på en eller annen måte. *Frafiord* er også med på kartet som ble sendt fra amtmannen i Stavanger.

Lenger nede finnes eksempler på hva amtmannen rapporterte til København.

Om laksefiske i Ryfylke:

«..Udi Ryefølche fogderi er først Deerdalselv, som udløber i nordvest, der er laxefiskerie. Frafiord aae, Aardals aae, Tøtlands aae i Giøssingfiord, og laxefiskerie. Suldalselv, der har 5 á 6 miiles strekning, løber fra nord til vest, og nordvest i søen i Sandsfiord, derved fanges den største lax, som her i amtet og fast i heele Norge fanges, men falder seent paa aaret. Udi disse elver – som mest alle har deres navne af gaardene – fiskes aarlig skiønne laxe, naar den søger opløb af søen, deels med vaad og med garn, deels og med nogle smaae i elvene indrettede træekar, som ere nedsatte udi elvene hvor laxn har sin opgang, og derudi selv indløber og saaledes fanges, men den lax som bliver fanget sildig om høsten er ganske udmagret og haver changeret sin fædme og indvændige couleur, og kaldes da lugg ...»

Om Stavanger by

De Fine forteller at det er 425 våningshus i byen. Her er 14 á 16 krambuhandlere, noen driver også med vinhandel.

«..Ellers er her mange fattige borgere, skippere og høckere, som har en liden bondehandel og udhøckrer grove vahrer, saa som salt, homle, hamp, stry, tobak, brændevin og deslige ...»

Om navnet Stavanger skriver amtmannen følgende :

«Denne bye, Stavanger, skal have i gamle tider faat sit navn af en liden rund steen, liggende udi søen ved Østrevaag i byen, som da kaldtes Stav, der betyder et støe, eller et sted hvor baade eller smaae fartøyer fortøyes, og anggur eller anger er een viig eller bugt, hvor havet løber ind. Samme Steen kaldes endnu Stav eller Stavanger, og er dette navns rette dirivation, fordi havet løber ind fra Hvidingsøerne, ungefehr 2 miile fra Stavanger bye, som ligger imellem 2de fogderier, nemlig Jæderen og Dahlernes paa den syndre, og Ryefølche fogderie paa den nordre side ...»

Det er høyst tvilsomt om denne forklaringen har noen støttespillere i de siste års debatter om Stavanger-navnet !

Ellers finnes en svært detaljert beskrivelse av byen og dens innbyggere.

Om språket og dialekten

Amtmann de Fine har tydeligvis vært interessert i den lokale rogalandske dialekt. Mer enn 40 sider er viet omtale av ord og spesielle uttrykk/ordtak. Ordlista omfatter både substantiv, verb med bøyinger, adjektiv og pronomen – med dansk oversettelse. Det kan se ut som om mange ord og uttrykk er hentet fra Jæren.

Her er noen eksempler på uttrykk som er ble benyttet av amtets bønder:

Mantynaveer	een meget sterk storm
Væraa	verden
Ein kleiv	et brat berg
Jedn	jern
Heilen	hjernen
Skadln	panden
Abel	æbletræe
Tiubar	hyben (=nype)
Ein traaskaadl	een dørtærskel
Ein lime, stubbalime, soblime	een fejekost
Siobragie, døn	brussen av søen
Ein vassel	et aag, som bæres over axlene
Ein uvøre, utiura, fløssa	et liderligt qvindfolk
Heppen	lykkelig
Ufysen	ubehagelig
Spelege	farlig
Giæda	at vogte fæe
Andøve	holde baaden lige paa søen
Loua seg	at bade sig
Snaave	at snuble
Snouast	at tabe haar
Ævele	altid
Rognsøls	bagvendt

Eksempler på uttrykk eller ordtak:

Han æ truen saa hodn	Hand er trofast, som et horn
Sub suba, la smørre staa	Du kand nok lade dig nøye med det du faar
Ein idle kiærring aa gammadl qvedn tryte alti nokkaa	Een arrig kone lignes med een gammel qvern, baade for sin idelige brummeln, og fordi hun alletider fattes noget, saa ingen kand gjøre hende til nøye
Du æ saa skrubben, du ete alleine alt op	Siges om een der har een umættelig giærrighed
Han æ inkje galen saa ilt ottast	Den er viis, som frygter for ondt
Han skaba sæg beint galin	Hand er afsindig vred
Den man sæl inkie si høna i vaat veer	Den mand hand selger ikke sine vahrer uden med fordel
Den auraste seye dæ sannaste	Af smaae børn skal mand faae sandhed at viide
Du skee inkie væra saa rada, aa sidja heile naattaa, aa bølja øve ølstoube	Er en advarssel til en drukkenbolt
Den saa byggie aa bu, mysse baade oxer og ku	Den der har noget, mister og noget
Æg visste inkie, at gamla ekkiaa ville ha nyt	Siges, naar en gammel enke vil gifte sig med een ung mand

Mange av uttrykkene de Fine noterte ned, har en form og et innhold som minner mye om Håvamål.

Det må også nevnes at amtmannen laget en lang liste med vanlige døpenavn på gutter og jenter i Rogaland.

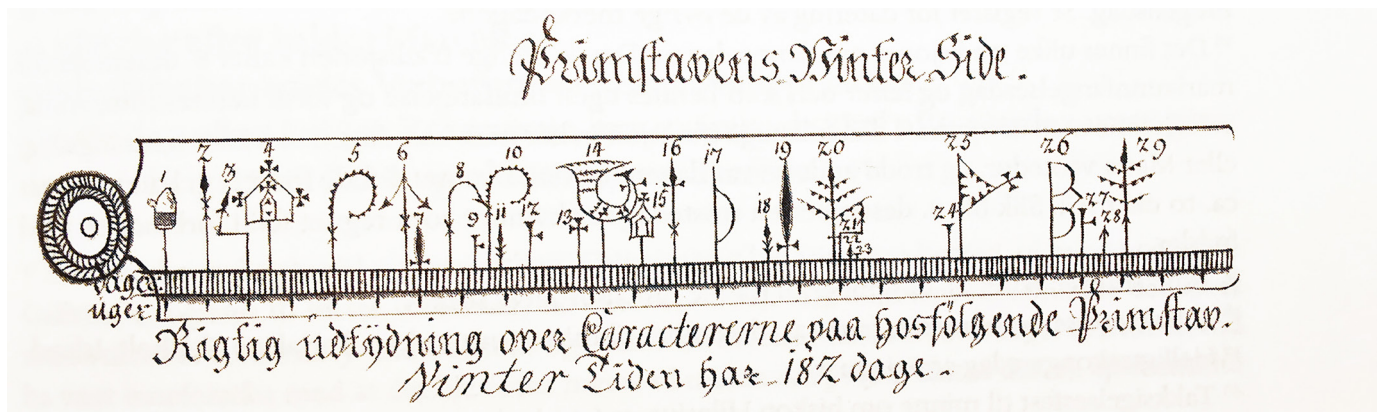
Rennesøyhælen og Lysefjorden

Amtmannenen har en fyldig beskrivelse av fylkets geografi, ofte med kommentarer knyttet til sagn og historier.

«...Imellem gaardene Hodne og Dale paa Rennesøe er et bierg kaldes Hælen, hvor der i bierget er et dybt hul af skikkelse ligesom een stor hæl eller hæletrin, hvor fra lige over Møstrøefjord, over een fierdings længde til Omølandet, er et andet bierg, der atter viiser lige ssaadan mærkelig signum og fodspor, ret ligesom et menneske, af det eene field paa det andet kunde have trinet over fiorden, og fæstet foden udi bløt leer, som paa begge stæder dog ere udi den haarde steenklippe.

J Lysefjord er der nogle overmaade høye fælde, hvor, naar mand sidder ved bordet i bonde Liøde Nerebøes røgestue, og sser lige op over sig igjennem liaaren eller røggabet øverst på taget, kand mand ssee nogle 100 alen ned paa bierget, endskiønt imellom biergets fod og husset er et godt canonskuds længde. Ligeledes ssees og paa Jndre Bierge i Sands sogn, stæderne ere dog meget behagelige om sommeren»

Årstidene

På 1700-tallet holdt folk rede på årets gang ved hjelp av primstaven. Primstaven hadde en vinterside og en sommerside. Første vinterdag var 14. oktober og varte 182 dager til 13. april. Sommeren varte fra 14. april til 13. oktober - 183 dager. På bildet ser vi eksempel på en primstav slik den ble avtegnet av de Fine.

*

Det kan nok diskuteres hvor korrekt og dekkende amtmannens omfattende opptegnelser om Rogaland i 1745 er. Men rapporten fra de Fine gir detaljert og viktig informasjon om fylket og dets innbyggere som i dag både er nyttig og spennende å lese.

Riksarkivet har utgitt alle innkomne besvarelser i en bokserie kalt 'Norge i 1743'. Rogaland amt finnes i bind 4 sammen med Agder, Hordaland og Sogn og Fjordane. Hele bokserien er digitalisert og finnes på Nasjonalbiblioteket. Dessverre er bøkene ikke tilgjengelig for folk flest enda, så hvis du vil lese teksten nå, må du kjøpe boka. Anbefales! Boka koster kr. 390,- på Norli bokhandel.

Boktittel: 'Norge i 1743' bind 4, Solum forlag. 2006.
ISBN: 82-560-1538-1

Stavanger 20. juni 2022
Per Terje Haaland